

دیدگاه متفاوت: درس‌هایی از تک‌نرخی شدن ارز

در ابتدای سال 1381 پس از تلاشی نزدیک به 10 سال سرانجام نرخ ارز در نظام اقتصادی ایران تک‌نرخی شد.

تجربه تک‌نرخی کردن ارز در سال 1381 درس‌های زیادی برای دولتمردان امروز دارد که به دنبال تثبیت و تک‌نرخی شدن ارز هستند. اگرچه شرایط امروز ایران با 16 سال پیش تفاوت‌های زیادی دارد، اما نقاط اشتراک فراوانی نیز هست که می‌توان امروز از آنها استفاده کرد. مرور خاطرات برخی مدیران ارشد بانک مرکزی طی سال‌های 1370 تا 1380 نشان می‌دهد بسیاری از نگرانی‌ها و اختلاف نظرات آن روز مدیران ارشد اقتصادی با آنچه امروز از زبان مسوولان اقتصاد کشور می‌شنویم تشابه زیادی دارد. در آن سال‌ها نیز در مقطعی دو نرخ و سپس سه نرخ رسمی وجود داشت. طرفداران نرخ پایین ارز استدلال می‌کردند که در آن مقطع برای نوسازی و احداث کارخانه‌ها و خطوط تولید نیاز ارزی بالایی وجود دارد و در صورت افزایش ناگهانی نرخ ارز فشار سنگینی به صنایع کشور وارد خواهد شد. از طرف دیگر اختلاف این نرخ‌ها موجب چالش و بعضاً سوء استفاده برخی از خریداران و مقاضیان ارز می‌شد؛ به گونه‌ای که برخی از واردکنندگان که می‌توانستند از نرخ‌های پایین‌تر استفاده کنند و با استفاده از «بیش بود صورت‌حساب‌ها» (Over the invoice) مازاد ارز را با نرخ بالاتر در بازار می‌فروختند و این اختلاف نرخ ارز برای آنها سود قابل توجهی داشت.

چالش دیگر فروش ارز ناشی از صادرات بود. در آن زمان صادرکنندگان مجبور بودند ارز حاصل از صادرات خود را با نرخ رسمی که پایین‌تر از نرخ بازار بود، بفروشند و باید برای صادرات خود پیمان ارزی که در واقع نوعی وثیقه برای صادرکنندگان بود نزد بانک‌ها قرار می‌دادند. این مساله تبدیل به مانعی برای صادرات شده بود؛ به گونه‌ای که بسیاری از صادرکنندگان ترجیح می‌دادند ارز خود را وارد کشور نکنند. همه این موارد باعث شده بود تا لزوم تک‌نرخی شدن ارز احساس شود. اما برای این کار نیز چند مانع جدی وجود داشت. اولین مانع نگرانی از کمبود ذخایر ارزی کشور و همچنین کاهش درآمدهای نفتی بود. همین عامل باعث شد طی سال‌های دهه 70 سه بار برنامه یکسان سازی نرخ ارز به تعویق بیفتد.

مانع دیگر مقاومت دستگاه‌های مختلف اجرایی در برابر افزایش نرخ ارز بود؛ چراکه با افزایش نرخ ارز بودجه ارزی آن دستگاه دولتی محدودتر می‌شد. یکی از چالش‌های اصلی بحث یکسان سازی نرخ ارز این بود که نرخ هدف، چه نرخ باید باشد. دولت و دستگاه‌های زیرمجموعه آن ترجیح می‌دادند که این نرخ بسیار پایین‌تر از نرخ بازار باشد، اما کارشناسان بانک مرکزی با توجه به شرایط بازار و وضعیت اقتصادی خواهان تثبیت نرخ نزدیک به نرخ بازار بودند.

از نکات جالب توجه نحوه مدیریت مرحوم دکتر محسن نوربخش طی آن سال‌ها در فرآیند یکسان سازی نرخ ارز است. یکی از مدیران ارشد وقت بانک مرکزی چنین نقل می‌کند: «ایشان مهارت خاصی در پیشبرد سیاست‌های صحیح اقتصادی داشت. مهارتی که ایشان در این کار داشت به مثابه این بود که در یک زمین مین گذاری شده است و باید یک لشکر یا محموله سنگین را بدون تلفات سنگین عبور بدهد؛ از کارشناسی بانک مرکزی گرفته تا کمیسیون‌ها، شوراهای دولت و همچنین مجلس سیاست‌ها را عبور می‌داد. 1 در آن شرایط فشار زیادی متوجه بانک مرکزی بود: «آن روزها برای ما همانند عصر روزهای حملات موشکی به تهران بود. مرحوم دکتر نوربخش در یکی از جلسات که نگرانی و فشار روانی اعضای جلسه را ملاحظه کرده بود برای دلداری گفت: «خیلی ناراحت نباشید، در این شرایط سخت تصمیمات منطقی تری می‌گیریم.» درست می‌گفت، فکر ایجاد حساب ذخیره ارزی برای جلوگیری از آثار نامطلوب نوسان‌های شدید قیمت نفت و یکسان سازی نرخ ارز از آن شرایط نشأت گرفت.» 2 یکی دیگر از ویژگی‌های ایشان توجه به نظرات بدنه کارشناسی بانک مرکزی بود؛ به گونه‌ای که از آنان می‌خواست تا نظرات خود را صرفاً براساس نتایج کارشناسی و بدون هیچ گونه ملاحظه‌ای در حضور رئیس جمهور و وزرا بیان کنند. در همین خاطرات از زبان یکی از مدیران وقت بانک مرکزی چنین نقل شده است که بیان اشکالات کارشناسی ما به تصمیمات روسای مان نه تنها موجب تضعیف موقعیت ما نمی‌شد، بلکه غیر مستقیم مورد تشویق هم قرار می‌گرفتیم. 3 در زمینه حذف پیمان ارزی برای صادرکنندگان در همان سال‌ها وقتی رئیس جمهور وقت از او نظر خواست، ایشان پاسخ می‌دهد که این نظر کارشناسان بانک مرکزی است و من هم قانع شده‌ام. 4 در نتیجه همین اقدام صادرات کشور در سال بعد چند برابر می‌شود. نکته قابل توجه دیگر اهمیت حضور میدانی رئیس بانک مرکزی در جلسات عملیاتی یکسان سازی نرخ ارز است. یکی دیگر از مدیران سابق بانک مرکزی نقل می‌کند: «در روزهای اول اجرای یکسان سازی نرخ ارز مرحوم دکتر نوربخش و معاون ارزی وقت شخصاً به اتاق نظارت بازار بانک مرکزی می‌آمدند و در آنجا چند ساعتی از نزدیک وضعیت بازار را دنبال می‌کردند ... اگرچه اجرای طرح به عهده معاون ارزی وقت بود، اما مرحوم دکتر نوربخش شخصاً در جلسات سازماندهی حاضر می‌شد و در آن جلسات برنامه زمان بندی و عملیاتی مشخص می‌شد.» بسیاری معتقد بودند که دولت در برنامه یکسان سازی نرخ ارز موفق نخواهد شد و این اقدام تورم بالایی را تحمیل خواهد کرد. اما مرحوم دکتر نوربخش با پشتکاری مثال زدنی و با تلاش مدیران بانک مرکزی و سایر دستگاه‌های دولتی در سال 1381 سرانجام موفق شدند این برنامه را با موفقیت اجرا کنند، بدون آنکه نرخ تورم کشور تغییر شدیدی داشته باشد. همین دستاورد موجب شد بانک مرکزی ایران در همان سال برای اولین بار در تاریخ خود اوراق قرضه بین‌المللی در بازارهای جهانی عرضه کند. حرکتی که اگر ادامه می‌یافت می‌توانست بسیاری از مشکلات کشور در تامین مالی طرح‌ها و پروژه‌ها را برطرف کند. همین اقدامات باعث شد دست سوء استفاده‌کنندگان از رانت‌های ارز چند نرخ کوتاه شود و از اتلاف منابع ارزی کشور جلوگیری شود.

با مرور این خاطرات چند عامل موفقیت درباره یکسان سازی نرخ ارز در سال 1380 روشن می‌شود که توجه به آنها می‌تواند امروز نیز گره گشا باشد:

- 1- توجه به نظرات کارشناسان و گرفتن تصمیمات براساس منطق اقتصادی و نه براساس احساسات یا مسائل سیاسی
 - 2- همدلی و همکاری بین دستگاه‌های مختلف دولت و در نظر گرفتن منافع کل کشور به جای در نظر گرفتن منافع یک بخش یا یک دستگاه خاص
 - 3- برنامه ریزی دقیق عملیاتی و پیش‌بینی مشکلات احتمالی
 - 4- توجه به شرایط بازار و سعی در ایجاد حس اطمینان و ثبات در بازار به جای تصمیمات لحظه‌ای و دستوری که موجب بی‌ثباتی و عدم اطمینان در بازار می‌شود.
- اینها مواردی است که امروز نیز باید سرلوحه دولت برای موفقیت در یکسان سازی نرخ ارز قرار گیرد. (دنیای اقتصاد)